

TEIDELT MAGDALENA

A MAKÓI VIDEÓMŰHELY

Egy cigány identitású alkotó egy integráló közegben

BEVEZETÉS

„De milyen roma filmet kutatsz, a Győzike-show-t, vagy mit?” Több alkalommal is találkoztam ezzel a kérdéssel a kutatásom során. Milyen más roma filmanyag lenne a Győzike-show-n kívül? Annak ellenére, hogy nagy mennyiségű film-, illetve fotóanyag létezik, amelyet vagy roma/cigány alkotók készítettek¹, vagy a többségi média képéhez képest sokkal árnyaltabb, sokszínűbb képet mutat a romákról/cigányokról, az egyetlen „film”, amely eszébe jut az embereknek, az a Győzike-show.

Léteznek a Győzike-show-n kívül is romákról/cigányokról szóló vagy roma/cigány tematikájú filmek, fotók, egyéb mediális anyagok. Ezeket a filmeket mutatja be évről évre a Budapesten működő közösségi filmklub és egyetemi kurzus, a Romakép Műhely². Célja ellensúlyozni a társadalomban uralkodó sztereotíp, egysíkú képet a romákról/cigányokról, ami egyezik a többségi média által kínált képpel (MÜLLNER 2013; PALANTÍR 2016). Ezt a kisebbségi médiamunkások által készített filmek, fotók bemutatásával, valamint az ezeket követő közös vitával szándékoztuk elérni, amelyre roma/cigány és nem roma/nem cigány³ vendégeket hívtunk.

A jelen tanulmány a Makói Videóműhelyt vizsgálja. E téma sajátossága a többi kutatási témához képest, hogy a Makói Videóműhely nemcsak, illetve nem főleg romáknak/cigányoknak szól, hanem egy olyan műhely, amelyben a romák/cigányok nem részesülnek pozitív diszkriminációban⁴. Ehhez képest a Buvero Roma Női Médiatábor romáknak/cigányoknak szól, a Snétberger Tehetségközpontban is elenyésző a nem roma/nem cigány zenész, és a kutatótársaim olyan intézményekkel, kezdeményezésekkel foglalkoznak, amelyeket romák/cigányok működtetnek, vagy amelyek kifejezetten romáknak/cigányoknak szólnak.

Ezzel ellentétben a Makói Videóműhelynek nem tartozik a profiljába a roma/cigány identitás. A Makói Videóműhely egy Makón működő lehetőség makói és nem makói fiataloknak, hogy megtanuljanak a kamerával bánni, vágni, megrendezni egy filmet. Romák/cigányok és nem romák/nem cigányok egyaránt lehetnek a műhely tagjai, a romák/cigányok nem részesülnek semmiféle pozitív diszkriminációban.

A dolgozatom három súlypontjának egyike a Videóműhely bemutatása, működésének feltárása leíró jelleggel. Mivel nem lehet találni tudományosan rendszerezett anyagot a műhelyről, ki szeretnék majd térni pragmatikus kérdésekre: Miből áll jelenleg a műhely tevékenysége? Hányan járnak a műhelybe? Milyen a roma/cigány – nem roma/nem cigány arány? Milyen korúak a fiatalok, milyen a nemek közti eloszlás a műhelytagok között?

A fentiekből a következő kutatási kérdések adódnak: Hogyan befolyásol egy roma/cigány alkotót a roma/cigány identitása a Makói Videóműhelyben, egy integráló közegben?⁵ Hogyan mutatkozik meg az identitása az alkotásaiban, ha az észlelhető? Vajon roma/cigány témájú filmeket alkot egy roma/cigány műhelytag, mivel a nem roma/cigány közeg kihozza belőle az igényt az elkülönülésre, vagy nem játszik szerepet a roma/cigány identitása az alkotói folyamatban? Egyáltalán, kap-e hangsúlyt az identitása? Lehet, hogy vannak olyan tényezők, amelyek csak a Makói Videóműhelynek a sajátosságaihoz kapcsolódnak, de befolyásolják a roma/cigány alkotók roma/cigány identitáshoz való viszonyulását? Lehet, hogy az említett identitás semmilyen hangsúlyt nem kap, és a tapasztalatlan kutató túlinterepretezi a roma/cigány identitásnak a jelentését egy ilyen integráló műhelyben, ahol lehet, hogy nem is vetődik fel a kérdés?

A tanulmányom harmadik részében ki szeretnék térni a Makói Videóműhely roma/cigány alkotói által készített filmekre, amelyek lehetőségek az önreprezentációra, illetve a kisebbségi média részeként érthetők. Ahogy az elején már említettem, a köztudatban alig van roma/cigány alkotók által készített film, műsor vagy egyéb mediális anyag. A romák/cigányok vagy velük kapcsolatos témák megjelenése a többségi médiában elenyésző (BERNÁTH – MESSING 1998: 8, 21), bár az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciáról lehet beszélni (BERNÁTH – MESSING 1998: 42).

Messing Vera és Bernáth Gábor egy roma/cigány interjúalanya szerint a tévének azt is meg kellene mutatnia, ami jó a romák életében (1998: 29). Vajon a Makói Videóműhely egyik filmjében bemutatott roma/cigány közösség hogyan tekint a filmben bemutatott képre? Mennyire érzi a roma/cigány közösség a róluk készült mediális anyagot valóság-hű reprezentációnak?

A tanulmányom célja egyrészt a Makói Videóműhely ismertetése, működésének feltárása, tudományos megközelítése, illetve egy anyag létrehozása, amely nagy vonalakban leírja a műhelyt. Ez kiemeli és elismeri a fontosságát, és megkönnyíti további tanulmányok írását a műhelyről. Másrészt ki szeretném deríteni ennek az egyedi esetnek a tükrében, hogy milyen előnyökkel, hátrányokkal jár egy integrált videóműhelyi munka. Vajon megerősíti-e tanulmányom a pozitív diszkriminációt ért kritikákat?⁶

Fontosnak tartom, hogy foglalkozzunk a már említett kisebbségi média anyagaival, akár tudományos szinten, akár csak az ismertetés, a megemlíítés szintjén. Ezek alig vannak benne a köztudatban, és ezáltal kevésbé válnak kutatás tárgyává, pedig szükséges, hogy egyre ismertebbé váljon például egy roma/cigány által készített film, ezzel valamelyest ellensúlyozva a többségi média hatalmasnak és elnyomónak tűnő monopóliumát.

Sokféleképpen lesz felhasználható a tanulmány. Elsősorban kiindulópontja lehet egy további, a Makói Videóműhelyt vizsgáló tanulmánynak. Sok szempontot sajnos ki kellett hagynom a tanulmány tervezett volumene miatt. Így például lehetne folytatni a kutatást, és elmélyedni kulturális antropológiai módszerekkel a makói cigány közösséggel kapcsolatos kérdésekben. Különösen érdekes lenne további terepmunkában felkutatni az összes eddigi roma/cigány alkotót, aki valaha alkotott a műhelyben, és megvizsgálni a viszonyukat a műhelyhez, filmjeiket, különösen a roma/cigány tematikájúakat.

A jelen tanulmány lehet egy példa az integrált kezdeményezések sikerességére, illetve felmutathat egy alternatív modellt a roma/cigány mediális önreprezentációra a pozitív diszkriminációval működő programokhoz képest. Lehet egy pozitív példa a „természetes”⁷, címkézés nélküli bánásmódra egy társadalomban, ahol nem szükséges pozitív diszkrimináció.

FONTOS FOGALMAK TISZTÁZÁSA

Makói Videóműhely

A Makói Videó- és Művészeti Műhelyt Czibolya Kálmán alapította 1994-ben azzal a céllal, hogy „vizuális művészetekre fogékony, 10 és 25 év közötti fiatalok megtanuljanak látni, gondolataikat, érzéseiket filmben kifejezni” (CZIBOLYA 2006). Az alapítás óta a mai napig működik a műhely, azóta számos alkotó sajátította el a kamera használatát a fotózástól kezdve a videózáson keresztül egészen a vágásig. Az alapítás óta a műhely vezetője oktatja a fiatal tehetségeket a volt műhelytagokkal együtt.

A műhely számos nemzetközi kapcsolatot tart fenn, például német videósokkal Wiesbadenből. A szervezett fesztiválokra keresztül kialakított ismeretségek is elevenen élnek, főleg az évente megrendezett fesztiválokra ápolja ezeket a szakmai és emberi kapcsolatokat a videóműhely. Az első saját fesztiváljukat, a *Zoom to Europe and the World*-öt 2003-ban hozták létre. A legfontosabb szervezett fesztiválok között van a *Zoom to Europe and Transylvania*⁸ (2010 és 2011), *Zoom to Europe and Asia*⁹ (2013), *Asia Express*¹⁰ (2015), *Zoom to Canada*¹¹ (2016).

A fesztiválokon kívül nemzetközi táborokban is aktív a Makói Videóműhely. Évente szerveznek a fesztiválokat kiegészítő tábort, amelybe meghívják a külföldi partnereiket, és itt nemcsak vetítenek filmeket, hanem készítenek is. Ezekbe a táborokba nemcsak makói fiatalok járnak, hanem az ország egész területéről és külföldről is jönnek.

A műhely filmjei a saját fesztiváljukon kívül számos, főleg nemzetközi fesztiválon is nagy sikerrel szerepelnek. A díjak közé sorolhatóak a Film Comet, amelyet Balázs István nyert az egyik legfontosabb, Hannoverben tartott film- és videószelemlén; a 20 év alatti fiatalok nemzetközi fesztiváljának fődíja Olaszországban, Gundel Globe-díj (1997), a Művelődési Minisztérium Fesztivál Fődíja, Az Év Legjobb Alkotóműhelye (1998–2000), a Soros Alapítvány 3 első díja a diákújságírók versenyének videó kategóriájában (1998–2000), fődíj az Országos Diákfilm Fesztiválon (2000) és Ferenczi Dávid 2. díja a görögországi Camera Zizanio filmfesztiválon.

Integrált oktatás

Ahogy azt már az 5-ös számú lábjegyzetben említettem, az integrált, integráló vagy inkluzív oktatás egy sajátos módszerre utal. A legtöbb esetben olyan csoportok, amelyek több vagy más figyelmet igényelnek az oktatás során, mint a többség, külön iskolákba járnak, ahol kifejezetten a bizonyos esethez alkalmazkodva tudnak eleget tenni a speciális igényeknek. Magyarországon és sok más európai országban az effajta elkülönítés elfogadott és általánosan használatos az oktatásban. Például vannak vakiskolák, ahova csupa vak vagy erősen korlátozott látóképességű diák jár.

Az integrált oktatási modell egy alternatívát nyújt az elkülönült oktatással szemben. Az integrált osztályokban a diákok egy osztályba járnak, akár az átlagtól eltérő igényűek, akár nem. Így találkozhatnak az amúgy szigorúan egymástól elszigetelt gyerekek, és együtt, egymástól tanulhatnak.

A romákkal/cigányokkal kapcsolatban akkor lesz fontos ez a fogalom, amikor az erősen szegregált osztályokra, iskolákra gondolunk, amelyekben külön vannak választva a roma/cigány diákok a nem roma/nem cigány diákoktól, például osztályok szerint, illetve iskolák szerint, ha a területi szegregációból adódó oktatási szegregációra gondolunk.¹¹ A Makói Videóműhely integráltan működik, tehát roma/cigány és nem roma/nem cigány alkotók együtt műhelytagok. Ebben az esetben nem olyan csoportról van szó, ahol tudatosan csak romák/cigányok alkotnak, mint például a Buvero médiatáborban, ami kifejezetten roma nőknek szól.

Pozitív diszkrimináció

Szintén esett már szó a pozitív diszkriminációról, most részletezni szeretném egy kicsit ezt a fontos fogalmat. A tanulmányomban sokat használt szóval arra az intézményes, bizonyos eszközökkel végrehajtott előnyben részesítésre gondolok, amelynek az egyenlőtlenségek ellensúlyozása a célja. A diszkriminációnak negatív és pozitív típusai vannak. A diszkrimináció esetében megkülönböztető magatartással szembeül egy egyén külső vagy belső tulajdonságai miatt. Létezik valási, etnikai, nemi, politikai, területi, anyagi, szexuális, nyelvi diszkrimináció. A közbeszédben a diszkriminációhoz negatív jelentés kötődik. Viszont érhet embert pozitív megkülönböztetés is. Például amikor egy nő a női kvóta segítségével kerül be egy parlamentbe, ahol meg van szabva, hogy a parlamenti képviselők hány százalékának kell nőnek lennie. A jelen tanulmányban fontos e fogalom, hiszen a Makói Videóműhelyt vizsgálom, ami nem alkalmaz pozitív diszkriminációt, és kíváncsi vagyok ennek a hatására.

Roma/cigány

A roma/cigány fogalomról szintén esett már szó, viszont fontos kiemelnem, mit értek a roma/cigány szó alatt, amikor használni fogom a tanulmányomban. Roma/cigány ember az a személy, aki magát romának/cigánynak vallja. E miatt az alapelv miatt néha nehézségekbe ütközöm, mert például amikor csak rövid időre találkoztam roma/cigány makóiakkal, nem kérdeztem meg tőlük különkülön, hogy romának/cigánynak vallják-e magukat, hogy a tanulmányban rájuk is tudjak hivatkozni mint románokra/cigányokra. Az antropológiai kutatásban elfogadom az ebből adódó kis pontatlanságot, mivel az említett elv ellenére lehetségesen romára/cigányra hivatkozom anélkül, hogy minden egyes román/cigányt, akit említek, megkérdeztem volna, hogy ő személy szerint minek vallja magát. Azért tudom elfogadni ezt a kis pontatlanságot, mert az ebből adódó eredménytorzulás elenyésző.

Többségi média

Amikor többségi médiára hivatkozom a tanulmányomban, akkor arra az intézménycsoportra gondolok, amely monopóliumhelyzetnek örvend, tehát a mediális térképen a többséget képviseli, és ez függetlenséget biztosít számára a többi csatornától. A többségi médiával konkrétan azokra a tévécsatornákra, újságokra, napilapokra, rádiósávokra és internetes portálokra gondolok, amelyeket a magyar társadalomban a legtöbbször néznek, olvasnak, illetve hallgatnak. A többségi médiának az az előnye a kisebbségi médiával szemben, hogy nem küzd folyamatosan finanszírozási problémákkal, mivel nagy a nézettsége, illetve támogatja az állam vagy egy

nagy szponzor. Mivel a többség nézi, olvassa, hallgatja ezt a médiát, a kereslet-kínálat elvet követve olyan témákról van szó, amelyeknek a legnagyobb a nézettségük, illetve amelyek a szponzornak fontosak. Ez a kisebbségek vonatkozásában általában nagyon sztereotipikus kép közvetítéséhez vezet, vagy éppen a kisebbségek megjelenítésének teljes hiányához. Azért fontos a többségi média fogalma a jelen tanulmányban, mert a Makói Videóműhely sok esetben a többségi médiával szemben olyan filmeket készít, amelyek a legtöbb esetben nem kerülnek be a többségi médiába, és így Makó e műhelye nem tudja magát képviselni. Fontos még megjegyezni, hogy a többségi média az a csatornanyaláb, amely a legnagyobb hatással van a társadalomra. A többségi média az a csatornahálózat, amelyet a legtöbb ember lát, ezzel szemben a kisebbségi média nagyon kis hatással van.

Kisebbségi média

A kisebbségi média a többségi médiával szemben áll, és olyan mediális csatornák gyűjtőfogalma, amelyeket egy társadalmi kisebbségi csoport üzemeltet, és nagy részben e csoport témáiról szólnak. Például említhetjük a *Patrin Magazint*, amely egy heti rendszerességgel megjelenő közéleti-kulturális magazinműsor volt a magyar közszolgálati televízióban, vagy a *Cigányfélórát*, amely egy adás a Kossuth rádióban. Sok esetben etnikai és nemzeti kisebbségek működtetnek ilyenfajta programokat. Ezek a műsorok, adások, programok egy kisebbség témáival foglalkoznak, és általában súlyos anyagi problémákkal küzdenek, amelyek fenyegetik a fennmaradásukat.

SAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A következőkben szeretnék adni egy rövid áttekintést a kutatásomhoz kapcsolódó szakirodalomról. Egyrészt az integrált oktatással kapcsolatos irodalmat szeretném nagy vonalakban felvázolni, és az ezzel kapcsolatos pozitív diszkrimináció irodalmát. Fontos a kutatási kérdésemmel kapcsolatosan, hogy egy roma/cigány alkotót hogyan befolyásol a roma/cigány identitása egy nem pozitívan diszkrimináló közegben.

Másrészt a roma/cigány mediális önreprezentációról szeretnék megemlíteni egy-két tanulmányt, mivel ez is kapcsolódik a kutatási kérdésemhez, illetve kiemelni belőlük a kutatásom szempontjából lényeges részeket. Ez főleg a második kutatási kérdéscsoport szempontjából lényeges, hogy milyen viszonyban van egy roma/cigány közösség egy közösségi tag által készített filmhez, ami akár önreprezentációnak is nevezhető.

Az integrált oktatással kapcsolatosan Kende Ágnes tesz fontos állításokat *A roma gyerekek oktatási integrációja alulnézetből* című tanulmányában (Kende 2008). Kende összefoglalja a roma/cigány, illetve halmozottan hátrányos gyerekek oktatásban történő szegregációját. Kritikát fogalmaz meg a „halmozottan hátrányos helyzetű” fogalom használatával kapcsolatban, miszerint sok pedagógus a „hátrányos helyzet” fogalmát szinonimaként használja a roma/cigány szóra, holott a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek fele, illetve kétharmada nem is roma/cigány identitású.

A rendszerváltás óta, a szabad iskolaválasztással erősödött fel jelentős mértékben a szegregáció az oktatásban. A tehetősebb családok elköltöztek a hátrányos helyzetű térségekből/kerületekből, és jobb hírű iskolába írták a gyerekeiket, ezzel máris erősödött a szegregáció, mivel egyre kevesebb nem roma/nem cigány gyerek maradt olyan iskolákban, ahova nagy arányban jártak roma/cigány diákok. Pedig a sokszínű csoportok gazdagítják egymást, és pozitív hatással vannak egymásra. Kende tanulmánya jól leírja egy szegregációs folyamat menetét, amely értékes háttér-információkat ad az integrált csoportok vizsgálatához. A tanulmány végén felhívja a figyelmet a – főleg a vidéki – szegregáció folyamatosan romló helyzetére, és javaslatokat tesz a helyzet javítására, és erősebb állami beavatkozást követel. Kende szerint fontos a tanárok képzése és az integrált oktatás ösztönzése, erre pozitív példaként említi a hódmezővásárhelyi iskolát, amely ügyes politikai beavatkozással jó példát mutat a szegregáció folyamatának megfordítására.

Azt a tézist, hogy az integrált oktatás kevésbé hatékony, egy tanulmányában Fejes József Balázs (2013) is megcáfolja egy fontos állításával. Fejes szerint az integrált oktatás csak akkor megy a hatékonyság rovására, ha az amúgy szegregált csoportnak 20-25% felett van az aránya az integrált közösségben. Tehát amíg a 20-25 százalékot nem haladja meg a hátrányos helyzetű roma/cigány tanulók száma egy osztályban, ez nem hat negatívan a tanítás hatékonyságára.¹² Ennek ellenére a szerző szerint Magyarországon erősen szegregált az oktatási rendszer, ami szinte teljesen ellehetetleníti a kitörést a mélyszegénységből, ami oka is e szegregációnak. A hátrányos helyzetű roma/cigány gyerekeknek tehát nagyon nehéz nem szegregált közeget megismerniük, megtanulniuk a létezést egy integráló közegben.

Nagy Péter a szakdolgozatában a pozitív diszkrimináció szerepét vizsgálta a roma/cigány közösség szempontjából (2014). Történeti összefoglalójában Nagy hangsúlyozza, hogy a dualizmus és a szocializmus voltak eddig a legjobb társadalmilag integráló korszakok a romák/cigányok szempontjából. A két világháború közötti szakasz és a rendszerváltás utáni időszak a legrosszabb eredményeket

mutatja. A romák/cigányok csekély mértékben vannak integrálva a magyar társadalomba, sőt Nagy még arra a következtetésre is jut, hogy a mai helyzet a legkilátástalanabb a romák/cigányok számára. Ezenfelül a pozitív diszkriminációt egy fontos lehetőségnek nevezi a romák/cigányok integrálása felé vezető úton, amelyet viszont nagy érzékenységgel és óvatosan kell kezelni, mert véleménye szerint nagyon kétélű eszköz.

A romák/cigányok médiában megjelenő önreprezentációja egy további fontos témakör. Bár a Makói Videóműhelyben jelenleg nincsen roma/cigány műhelytag, de régebben voltak roma/cigány alkotók, akik többek közt roma/cigány tematikájú filmeket készítettek, és ezek a filmek egyfajta roma/cigány önreprezentációnak tekinthetők, ha nem is mindig voltak roma/cigány tematikájúak.

A többségi médiában alig szerepelnek roma/cigány emberek vagy romákkal/cigányokkal kapcsolatos témák, ami egyébként más kisebbségekre is igaz. A romákat/cigányokat érintő témák szinte egyáltalán nem fordulnak elő a többségi médiában. Erre a helyzetre hívja fel a figyelmet Bernáth Gábor és Messing Vera a *„Vágóképként, csak némában” – Romák a magyarországi médiában* című tanulmányukban (1998). Bernáth és Messing összefoglalják a magyarországi helyzetet: tartalomelemzéssel, interjúk készítésével és a szakirodalom áttekintésével vizsgálták a romák/cigányok előfordulását a médiában. Fő kérdéseik, hogy miként alakult a romák/cigányok reprezentációja a hírekben, tévében, rádióban a megelőző években. Másrészt annak a kérdésnek jártak utána, hogy milyen szerepekben jelennek meg a romák/cigányok, illetve milyen, a romákkal/cigányokkal kapcsolatos témák kerülnek elő, majd a keretet vizsgálják, amelyben ábrázolja őket az adott mediális anyag.

Nagyon fontos és értékes következtetésekre jutnak a tanulmányom szempontjából. A média hatását illetően többek között megemlíti a többségi média szerepét és a szegregáció magas mértékét. Magyarországon a szerzők szerint nagyon magas a szegregáció az élet legtöbb területén a romák/cigányok és nem romák/nem cigányok között. Hármasszegregációként foglalnám ezt össze, mivel a munkakörnyezetben, a lakóhelyen és az oktatásban egyaránt el vannak szeparálva egymástól. Mondhatni nem dolgoznak egy munkahelyen nem romák/nem cigányok és romák/cigányok, mivel sok esetben a mélyszegénység hatásaiból is adódóan a romák/cigányok iskolai képzettsége alacsony.¹³ Az oktatáson belüli szegregációról már esett pár szó, itt röviden mégis visszatérek a témára.

A legtöbb esetben a területi szegregációból adódik az oktatási szegregáció is, mivel azokon a településeken, ahol együtt élnek romák/cigányok és nem romák/nem cigányok, más, jobb iskolába küldik a gyerekeiket a nem roma/nem cigány szülők. Továbbá a szerzők szerint korán el lesznek különítve a roma/cigány gye-

rekek azzal az indokkal, hogy speciális iskolára, úgynevezett kisegítő iskolákra van szükségük. Ha nem ilyen iskolába kerül egy roma/cigány gyerek, akkor csak roma/cigány gyerekek által alkotott „C osztályban” különül el a többi diáktól. A szerzők szerint, mivel az átlag nem roma/nem cigány, vagyis többségi társadalomhoz tartozó ember sehol sem találkozik roma/cigány identitású emberrel, a média hatása kirívóan magas. Csak ott találkoznak a témával, és az a kép, amelyet a többségi média közvetít, emiatt aránytalanul nagy szerepet tölt be az ismeretek alakításában.

Ezt észben tartva kétségbeesztőek az eredmények a romákról/cigányokról mutatott képet illetően. Legtöbb esetben csak konfliktussal kapcsolatos témák kapcsán jelennek meg a romák/cigányok, sok esetben bünyügyi eljárással összefüggésben. Továbbá passzív szerepben mutatja őket a média, az őket érintő ügyekben alig jutnak szóhoz, inkább az ügyben kevésbé érintett többségi társadalom tagjai nyilatkoznak. Messing és Bernáth tanulmánya szerint folyamatos az etnikai címkézés, tehát amikor egy roma/cigány emberről számol be egy hír, elsődleges információként közlik a roma/cigány identitását. Ez ahhoz vezet, hogy a roma/cigány emberek sohasem fordulnak elő a médiában etnikus identitásuk nélkül, mindig csak mint egy csoport tagjai. Nem mutat árnyalt képet a romákról/cigányokról a többségi média. Amikor mégis egyéni és, mondjuk, pozitív képet mutató roma/cigány embert láthatunk, a közönség szabályt megerősítő kivételnek észleli az esetet. Illetve a sztereotípiák hierarchikusstruktúra-elmélete szerint egy altípusnak könyvelik el azt a romát/cigányt, aki nem illik bele abba a sztereotíp képbe, amelyet a többségi média hagyományosan mutat. Bernáth és Messing a tanulmányuk végén javaslatokat tesznek a helyzet javítására. A tanulmányom szempontjából fontos megemlíteni a pozitív diszkriminációt, a roma/cigány riporterekkel, újságírókkal való kapcsolatfelvételt, a roma/cigány képviselőt, a kisebbségi média aktivizálódását és egy szakmai-etikai kódex létrehozását.

A Kisebbségi és Emberi Jogi Alapítvány *Romák reprezentációja a médiában* című tanulmánya szintén összefoglalja a roma/cigány reprezentációt, és kitér az aktuálisabb reprezentációkra is (KEJA 2007). Ebből a tanulmányból fontosnak tartom kiemelni azt az állítást, amely szerint a többségi média által mutatott kép fedi a társadalmi sztereotípiákat, amelyek az emberekben a romákkal/cigányokkal szemben élnek.

A tanulmányommal kapcsolatban fontos még hangsúlyoznom, hogy a többségi médiában alig vannak roma/cigány riporterek, szerkesztők, újságírók, hogy saját képet mutathassanak magukról, illetve azokról az emberekről, akikkel naponta van dolguk a nem roma/nem cigány médiamunkásokhoz képest.

MÓDSZERTAN

A kutatásomban antropológiai és szociológiai módszereket alkalmaztam. Végeztem terepkutatást, a terepnapló megtalálható az (itt nem közölt) mellékletek között. A téma azért is alkalmas terepkutatásra, mert kapcsolatokat, szerepeket, csoportokat és egy kicsit a makói roma/cigány közösséget is vizsgáltam.¹⁴ A témám alkalmasnak tűnt szociológiai vizsgálatra, amelyben főleg kvalitatív módszertannal dolgoztam. A terepmunka során, a sok kis interjú készítése mellett sokat beszéltem helyi és nem helyi emberekkel, romákkal/cigányokkal és nem romákkal/nem cigányokkal, különböző foglalkozású és korú emberekkel. E rövid, sokszor memóriából utólag feljegyzett beszélgetések mellett készítettem hat kvalitatív interjút, amelyekből nem mindegyiket használtam fel, mert nem olyan információt tartalmaznak, illetve nem olyan személyekkel történtek, akik relevánsak a kutatási kérdéseim szempontjából. Erre még részletesebben kitérek *A kutatás során felmerült nehézségek* című fejezetben. Az interjúk félig strukturáltan zajlottak, és főleg nyitott kérdéseket tartalmaztak. A döntés azért a kvalitatív interjúra esett, mert személyes tapasztalatokra, élményekre, benyomásokra, szubjektív véleményekre voltam kíváncsi (BABBIE 2001: 336–341).

Fontos kiemelnem, hogy a jelen esetben nem beszélhetünk reprezentatív mintavételről, mivel csak hat interjú készült, és az interjúk sokszor különböző interjúvázlattal történtek, az adott alany szerepéhez alakítva. Továbbá fontos az is, hogy sok olyan szubjektív benyomást tartalmaz a kutatás, amelyek nem általánosíthatók.

A KUTATÁS SORÁN FELMERÜLT NEHÉZSÉGEK

Eredeti kutatási kérdésem az volt, hogy a videóműhelyben hogyan befolyásol egy roma/cigány alkotót a roma/cigány identitása. Ehhez hozzátartoztak volna kérdések a csoportdinamikákról a műhelyben. Vajon hogyan alakul a műhely szociális élete? Érezhető-e valamilyenfajta különbségtétel, illetve beszámolnak-e a tagok ilyesmire a roma/cigány és nem roma/nem cigány között? Eltérő véleményen vannak erről, vagy ennek megítélése egységes a romák/cigányok és nem romák/nem cigányok részéről? Ezen belül érdekelt az integrált műhelymunka előnye. A műhelytagok kiválasztása során nem történt pozitív diszkrimináció a romákkal/cigányokkal szemben. Ez milyen hatással van a tagság összetételére, a csoport dinamikájára?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre szerettem volna választ kapni a kutatásom során. Viszont a terepmunka folyamán szembesültem számos ténnyel, amelyek nagy nehézségeket okoztak a kutatásom szempontjából.

- 1 A műhely nem olyan rendszerességgel és jellegben működik, ahogy én azt elképzeltem, és ami alkalmas csoportdinamikák vizsgálatára. Úgy gondoltam, hogy heti vagy havi rendszerességgel találkoznak a műhelytagok és alkotnak közösen, tanulják Czibolya Kálmántól a kamera használatát, a perspektíva kiválasztását, a vágást satöbbi. Ezzel ellentétben kiderült, hogy nem rendszeresen jön össze a műhely, hanem elég véletlenszerűen találkoznak a tagok. A műhelymunka abból áll, hogy a tagok otthon saját ötletükből felvesznek anyagot, majd internetes chaten vagy személyes találkozásokon megvitatják a nehézségeiket, kérdéseiket Czibolya Kálmánnal.
- 2 Kiderült, hogy jelenleg csak négy aktív műhelytag alkot a műhelyben. Így nem tudtam nekilátni a csoportdinamika vizsgálatának, mert négy ember kevés ahhoz, hogy érvényes kijelentéseket tehessek ezzel kapcsolatban.
- 3 E tagok közül jelenleg egyik se roma/cigány. Ez azért jelentett nehézséget, mert épp a roma/cigány alkotók műhelyen belüli szerepére voltam kíváncsi.
- 4 Ezenfelül Czibolya Kálmán szerint a műhely már csak a neve révén kötődik Makóhoz, tehát ha a műhelyt mint Makónak egy csatornáját és mint kisebbségi makói médiumot szerettem volna vizsgálni, ez kudarcba fulladt volna.
- 5 Az interjúalanyokról, akik felé Czibolya Kálmán közvetített, kiderült, hogy bár cigánynak vallják magukat, semmi közük nincsen a videóműhelyhez. Ők tehetséges zenész cigányok. Ez feltételezéseim ellen volt, mivel roma/cigány műhelyes alkotókra számítottam, amikor felkészültem az interjúkra.

De mindezen nehézségek ellenére sikerült találni anyagot, ami elemzési szempontból érdekes, és kapcsolódik az eredeti kutatási kérdéseimhez is, így hát erre fókuszálva elemeztem az interjúkat és fogtam a tanulmány megírásába.

ELEMZÉS

Az eredeti kutatási kérdéseim a következők voltak:

- 1 Hogyan befolyásol egy roma/cigány alkotót a roma/cigány identitása a Makói Videóműhelyben, egy integráló közegben?
- 2 Hogyan mutatkozik meg az identitása az alkotásaiban, ha észlelhető?
- 3 Mennyire érzi a roma/cigány közösség a róluk készült mediális anyagot valóságghű önprezentációnak?

Az említett nehézségek miatt a kutatásom során sok kérdésre nem kaptam érdemi választ, mivel kevés volt az aktív műhelytagok száma ahhoz, hogy mérni tudjam például a csoport hatását. Továbbá megnehezítette munkámat, hogy végül csupán egy roma/cigány alkotóval készítettem interjút. Ezek fényében módosultak egy kicsit a kutatási kérdések, illetve a válaszok, amelyekre a kutatás során jutottam:

- 1 Hogyan befolyásolta Ferencsák Dániel¹⁵, az egyetlen cigány¹⁶ műhelyes interjúalanyom alkotásait a cigány identitása az integráló közegben, amíg műhelytag volt?
- 2 Hogyan mutatkozik meg a cigány identitása az alkotásaiban saját benyomása szerint?
- 3 Mennyire érzik valóságghű önreprezentációnak a Honvéd városrész¹⁷ lakosai a *Honvéd City*¹⁸ című filmet, amelyet Dániel készített a városrészeiről?

Ferencsák Dániel magát „makói cigány gyerek”-nek vallja, és saját elmondása szerint alig befolyásolja a cigány identitása. A hangsúly számára inkább az alkotón van, önmagán mint emberen, semmint a cigány identitásán. Azt mondja: „tudják az emberek, hogy ki vagyok én, és mi vagyok [itt a cigány identitására gondol]. De szerintem annak sincs úgy jelentősége.” Ő maga nem tagadja az identitását, de nem érzi hangsúlyos dolognak, sok más érdekes vonás is van, ami az identitásában szerepet játszik, a cigányságát nem rakja előtérbe. Dánielnek a makói kötődése gyenge, így jellemzi: „nem annyira mérvadó [a makói identitása], végül is itt élek, de például lehetne akármi [...] ugyanannyira lehetne mérvadó, hogyha másik országban élnék, vagy bármi.”

A műhelyben sosem érte negatív diszkrimináció a cigány identitásával kapcsolatosan, természetes volt mindenkivel a bánásmód, egymás közt is. Dánielre jó hatással volt az integráló közeg, nem fordult elő olyan, hogy erőltetetten készített cigány tematikából filmet, csak hogy elhatárolódjon a társaitól. Dániel így elég szabadon alkotott, csupán egy filmben szerepel romákkal/cigányokkal kapcsolatos téma, az összes többi filmje mindenféle más, az életében fontos dologról szólnak. Dániel szerint alig jelenik meg a cigány identitása. Czibolya Kálmán elmondása szerint egy másik roma/cigány volt műhelytag is csinált egy roma/cigány témájú filmet, de ez is csak egy volt a többi film között, ami nem kifejezetten roma/cigány témájú volt. Viszont fontos megjegyezni, hogy nem feltétlenül a szorosan vett roma/cigány témájú filmekben érvényesül a roma/cigány identitás; előfordulhat, hogy más olyan nézőpontok kerülnek bele a roma/cigány alkotók filmjeibe, amelyek révén kifejeződhethet a roma/cigány identitás.

Ami a Honvéd városrész lakóinak azonosulását illeti, azt lehet állítani, hogy pozitívan viszonyulnak a filmhez, és magukénak érzik. A filmet leverítették a makói tévében, sok makói roma/cigány látta, bár a pontos szám nehezen becsülhető meg. Dániel elmondása szerint a városrész nagy része ismeri a filmet. Két, a Honvéd városrészben élő interjúalanyom is említette, hogy jó volt látni magát, illetve a szomszédait, rokonait a filmben. Dániel ezt a következőkkel indokolta: „nem volt benne semmi megjátszás szerintem, meg semmilyen degradálás, vagy hát ahogy ott vannak, úgy vettem föl. Nem mondtam neki, hogy te most vedd föl például, hogy mennek ilyen tévével, hogy hé, te most fogj egy tévét, és vedd föl. [...] Ott ami úgy zajlik, úgy látták magukat, aztán biztos olyan meglepő nekik is, hogy de jó, megvagyunk, elvagyunk, élünk. Lehet, hogy nem vagyunk gazdagok, de legalább boldogok vagyunk.”

A számos találkozásomból ítélve is pozitív volt a viszonyulás a filmhez, ahány emberrel találkoztam a Honvédben, mindenki pozitívan beszélt a filmről, pozitívan reagált, amikor a filmet említettem. Dániel szerint a honvédiek így beszéltek a filmről: „Jó volt. Meg hogy mikor megyek még [a Honvéd City tervbe vett folytatására utalnak]. Meg ilyenek. Akik úgy ott élnek lenn. Meg hogy jó volt látni magukat, benne volt a tévébe is.”

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményeképpen a következőket állíthatom:

1. A cigány identitású makói videóműhelyes alkotó az integráló közegben saját elmondása szerint szabadon tudott alkotni, a cigány identitása nem okozott problémát számára a műhelytagokkal vagy a műhelymunkával kapcsolatosan. Az integráló közegben egy cigány tematikájú film készült, ami nagy nemzetközi sikert aratott, viszont a többi alkotását nem kifejezetten cigány témában csinálta. Tehát az identitása csekély mértékben befolyásolta közvetlenül a témaválasztásban a fiatal alkotót.

2. A Honvéd városrész lakói, akik nyilatkoztak a kutatás során a városrészüket mutató filmről, pozitív hozzáállással viszonyulnak a filmhez. Örömmel fogadták a film készítését, bemutatását és visszhangját, büszkén beszélnek róla. Sőt az esetleges folytatását is támogatják, várják a közösség tagjai, akik részt vettek a kutatásban. Fontos ennél a pontnál kijelentenem, hogy szubjektív benyomásokról beszélhetünk, és hogy nem mondható reprezentatívnak az eredmény a kis elemszám miatt, valamint az interjúanyagoknak az antropológiai terepmunkából fakadó különbözőségéből eredően sem.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmányban a *roma/cigány* szavakat használom azokra az emberekre, akik magukat romának/cigánynak vallják. Ehhez lásd Ladányi és Szelényi tanulmányát (2010). Erre részletesebben kitérek a *Fontos fogalmak tisztázása* című fejezetnél. A roma/cigány emberek elnevezésekor számos problémába ütközünk. A roma/cigány kisebbség nagyon sokszínű, csak nem roma/nem cigány, illetve laikus szemmel tűnhet egységesnek. A sokszínűségből és a sok-sok népcsoportból adódóan, amelyeket mint alcsoportokat a roma/cigány népcsoportba sorolunk, nehéz eldönteni, hogyan nevezzük el a Magyarországon élő legnagyobb etnikai kisebbségi csoportot. A *rom* a romani nyelvben *embert* jelent, a *roma* meg többes számban van, tehát *embereket*. Viszont van, aki magára nem a *roma*, hanem a *cigány* szót használja, egyáltalán nem tud azonosulni a *roma* szóval, vagy akár sértőnek is érzi. Ez fordítva ugyanígy a *cigány* szóval is megeshet. Emiatt a *roma/cigány* elnevezést tartom a legalkalmasabbnak, és ezt fogom használni a tanulmányban. Erről a vitáról lásd például Labodáné Lakatos Szilvia és Romsits Anita tanulmányának 2-es számú lábjegyzetét (2004) vagy Janky Béla 3. lábjegyzetét *A cigány nők helyzete* című tanulmányban (1999).
- ² Lásd a Romakép Műhely web- és Facebook-oldalát: <http://www.romakep-muhely.hu/> és <https://hu-hu.facebook.com/romakepmuhely/>.
- ³ Fontosnak tartom a *nem roma/nem cigány* kifejezést használni azokra az emberekre, akik nem cigányok. Helyette sokan használják a *roma/cigány–magyar*, vagy főként vidéken sok esetben a *romák/cigányok* a *roma/cigány–paraszt* ellentétpárt. Véleményem szerint az előbbi kizárja már nyelvi megfogalmazásban is a roma/cigány embereket a magyar társadalomból. A magyar és a *roma/cigány* nem egymást kizáró fogalmak, hiszen egy roma/cigány ember ugyanúgy magyar is, mint egy nem roma/nem cigány. A *nem roma/nem cigány* tűnik számomra a legneutrálisabb és tartalmilag leghelyesebb fogalom párnak. A továbbiakban tehát a *nem roma/nem cigány* fogalommal azokra az emberekre utalok, akik nem vallják magukat romának/cigánynak.
- ⁴ A pozitív diszkrimináció egy lehetőség ellensúlyozni az esélyegyenlőtlenséget, ami a hátrányos helyzetben lévő egyéneket vagy csoportokat éri egy társadalomban. Ez úgy történik, hogy például egy hátrányban lévő csoport tagjai kifejezetten könnyebben jutnak hozzá valamely szolgáltatáshoz, intézményileg védi őket például egy kvóta. Részletesen kitérek e fogalomra a *Fontos fogalmak tisztázása* című fejezetben.

- ⁵ Az integráló jelzővel a tanulmányban az olyanfajta (nem) szelekciót értem, amely romákat/cigányokat, valamint nem romákat/nem cigányokat egyaránt,különbségtétel nélkül bevonja például egy műhelymunkába. Ezt a szót sokat használják például az oktatásban olyan modellekre, ahol az általános szegregációval szemben olyan osztályokban tanítják a diákokat, amelyekben egyaránt vannak halmozottan hátrányos helyzetű és privilegizált tanulók. Szintén találó ez a jelző például az olyan iskolákra, ahol a mozgáskorlátozott és nem mozgáskorlátozott diákok együtt tanulnak. Ez a modell szemben áll a speciális iskolák modelljével, amelyek kifejezetten csak valamilyen képességben korlátozott diákokat oktatnak, itt külön tanulnak a mozgáskorlátozott diákok például egy osztályban. Részletesen kitérek még erre a fogalomra a *Fontos fogalmak tisztázása* című fejezetben.
- ⁶ Lásd például a pozitív diszkrimináció előnyeiről és hátrányairól szóló összefoglalót Nagy Péter 2014-es szakdolgozatában (30–32).
- ⁷ A természetes szó itt érzékenyen kezelendő: egyrészt a „természetes” bánásmód egy társadalomban a (intézmények általi) beavatkozásmentes bánásmódot jelenti. Lehet például egy ilyen természetes folyamat, hogy privilegizált családok elköltöznék egy házból, ahol alacsony iskolai végzettségű családok élnek, mert nem szeretnék, hogy a gyerekeik együtt játszanak. Viszont bele kell gondolni, hogy ezt a folyamatot olyan tényezők indították el, mint az intézményes diszkrimináció az iskolában, az óvodában és a munkahelyen. Ezek a nem természetes, akár intézményes tényezők idézték elő mondjuk azt a helyzetet, hogy egy jól szituált család el szeretne költözni egy kevésbé privilegizált család szomszédságából. Ennek fényében érdemes elgondolkozni azon, mennyire „természetes” folyamatról van szó.
- ⁸ Részletesen lásd <http://www.zoomtoeurope.hu/index.php?p=3> (*Letöltés ideje: 2016. augusztus 30.*)
- ⁹ Részletesen lásd <http://www.zoomtoeurope.hu/index.php?p=17> (*Letöltés ideje: 2016. augusztus 30.*)
- ¹⁰ Részletesen lásd <http://asiafilmexpress.com/> (*Letöltés ideje: 2016. március 22.*) vagy <https://www.facebook.com/asiafilmexpress/posts/750008908464926> (*Letöltés ideje: 2016. március 30.*)
- ¹¹ Erősen szegregáltan élnek a romák/cigányok, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű családok a privilegizált és sok esetben nem roma/nem cigány családoktól. Ebből adódik, hogy a kerületi általános iskolákban is egyre jobban homogenizálódnak az osztályok, egyre kevesebb privilegizált diák jár egy osztályba hátrányos helyzetű diákokkal, és fordítva (KENDE 2008).

- ¹² Itt fontos hangsúlyoznom, hogy nem abból indulunk ki, hogy csak azért, mert van bizonyos arányú roma/cigány diák egy osztályban, ott automatikusan romlik a színvonal, hanem a halmozottan hátrányos helyzetű roma/cigány családoknak a gyerekeire gondolunk, akiknek szülei alacsony iskolai végzettségűek pusztán a mélyszegénységükből és hátrányos szociális helyzetükből adódóan.
- ¹³ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy amikor romákról/cigányokról írok, és összefüggésbe hozom őket a mélyszegénységgel és az abból adódó problémákkal, akkor csak azokra a romákra/cigányokra hivatkozom, akik halmozottan hátrányos helyzetben élnek, és meg vannak fosztva alapvető szolgáltatásoktól, privilégiumoktól. A roma/cigány kultúra és életmód annyira sokféle, amennyi család van, ezért nem lehet az egész romaságra/cigányságra általános állításokat tenni. Ahogy halmozottan hátrányos roma/cigány családok is vannak, vannak kifejezetten privilegizáltak is, nagyon jó gazdasági háttérrel, magas iskolázottsággal, jól fizető állással.
- ¹⁴ A kutatás módszertanát Earl Babbie *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* című könyvére támaszkodva választottam (2001).
- ¹⁵ Az interjúk alanyait anonimizáltam, a Dániel nem az igazi neve az illetőnek.
- ¹⁶ Mivel Dániel magát cigánynak vallotta, én is ezt a szót használok identitása leírásához.
- ¹⁷ A Honvéd városrészben él a makói romaság/cigányság 80 százaléka Makó város önkormányzata szerint (TÜRR 2013: 30). Ebben a városrészben számos infrastrukturális hiány van, egy hátrányos helyzetű városrésztől beszélhetünk.
- ¹⁸ Ferenczi János Dávid 2005-ben készült 10 perces dokumentumfilmje bemutatja az alkotó szemszögéből az életet a Honvéd városrészben. Szóhoz jutnak honvédi lakosok, élethelyzeteket mutat, amelyekben a néző szembesül az ottani életkörülményekkel. Az alkotó szerint csak azt mutatja a film, „ami ott folyt, nem volt semmi megrendezve, aztán tényleg az, amilyen állapotok voltak akkor azért – Makó virágváros nem erről híres, szerintem biztos nagyobb mosoly lett volna az arcán [a polgármesternek], ha itt a főteret felveszem, amikor szép virágos volt.”

IRODALOMJEGYZÉK

- BABBIE, Earl (2001): *A társadalomtanulmányi kutatás gyakorlata*. Ballasi Kiadó, Budapest.
- BERNÁTH GÁBOR – MESSING Vera (1998): „Vágóképként, csak némában” – Romák a magyarországi médiában. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest.
- CZIBOLYA Kálmán (2006): Mozgóképkalkotás makói módra. *Szín* 11(1). 36–37.
- FEJES József Balázs (2013): Miért van szükség deszegregációra? In: FEJES József Balázs – SZÜCS Norbert: *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai*. Belvedere Meridionale, Szeged. 15–35.
- JANKY Béla (1999): A cigány nők helyzete. In: TÓTH István György – PONGRÁCZ Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI, Budapest. 217–238.
- KEJA Kisebbségi és Emberi Jogi Alapítvány (2007): Romák reprezentációja a médiában. *KEJA füzetek* 2. https://uccuprojekt.files.wordpress.com/2010/04/keja_fuzetek_2_romak_reprezentac.pdf (Letöltés ideje: 2016. szeptember 1.)
- KENDE Ágnes (2008): A roma gyerekek oktatási integrációja alulnézetből. *Mozgó Világ internetes változata* 34(3).
- LABODÁNÉ LAKATOS Szilvia – ROMSITS Anita (2004): Utak a cigány gyermekekhez... Felzárkóztató programok a cigány/roma gyerekek oktatásában. *Kisebbség–Kutatás* 4. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00024/pdf/05tan05.pdf> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 1.)
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván (2010): *Szociális és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010)*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 146–154. file:///C:/Users/User/Downloads/0010_2A_05_Ladanyi_Sandor_Szocialis_es_etnikai_konfliktusok.pdf (Letöltés ideje: 2016. szeptember 1.)
- MÜLLNER András (2013): *Romakép Műhely*. <http://www.romakepmuhely.hu/rolunk-2/bevezeto-a-romakep-muhely-honlapjához/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 1.)
- NAGY Péter (2014): *A pozitív diszkrimináció szerepe a roma társadalmi integrációban*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Elektronikus Archívum, Debrecen.
- PALANTÍR FILM ALAPÍTVÁNY (2016): *Palantír Film Alapítvány*. <http://palantir-film.hu/romakep-muhely/> (Letöltés ideje: 2016. augusztus 31.)
- TÜRR ISTVÁN KÉPZŐ ÉS KUTATÓ INTÉZET (2013): *Helyi Esélyegyenlőségi Program*. Makó Város Önkormányzata, Makó.